

روستا نشینی شهری و بحران محیطی (مورد: رباط کریم)

حسن افراخته، استاد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تربیت معلم، تهران، ایران*

چکیده

نواحی کلانشهری ایران بر اثر مهاجرت های روستایی- شهری رشد سریعی را تجربه کرده است. روند رشد کلانشهر ها موجب جذب جمعیت روستاهای پیرامون مراکز شهری شده و به ظهور حوزه تازه ای انجامیده است که تعلق فضایی مشخصی ندارد؛ نه شهر به شمار می آید و نه خصوصیات اصیل روستایی دارد. این پدیده به روستا نشینی شهری موسوم است. روستا نشینی شهری به گسترش بحران های محیطی، اقتصادی و اجتماعی می انجامد. هدف اصلی تحقیق حاضر، بررسی روستا نشینی شهری و عواقب آن است. این عواقب به عنوان بحران محیطی تلقی شده، بعضی از آنها به این شرح است: - بحران کمی و کیفی آب؛ - تخریب فضای سبز و اراضی کشاورزی؛ - ایجاد ناامنی اجتماعی و اقتصادی. ناحیه مورد مطالعه این تحقیق را روستاهای شهرستان رباط کریم تشکیل می دهد. این شهرستان در جنوب غربی استان تهران واقع شده است. داده های مورد نیاز از طریق مشاهده پدیده های محلی، گفتگو با اعضای شوراهای اسلامی روستاها، تکمیل پرسشنامه در روستاهای نمونه و مرکز بهداشت روستایی و برخی اسناد به دست آمده است. داده های جمع آوری شده از طریق مطالعه مقایسه ای، آمار توصیفی و آزمون های آماری (رگرسیون، فریدمن، T- student و روش لیکرت) تجزیه و تحلیل شده است. نتیجه نشان می دهد که در نظام های متمرکز سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، مادر شهرهای ملی به محل جذب جمعیت مهاجر اقصی نقاط کشور تبدیل می شود. در این شهرها، بر اثر ارائه خدمات و فرصت های شغلی جاذبه جمعیتی ایجاد می شود. بر اثر بالا بودن قیمت زمین و هزینه مسکن در مادرشهر و گسترش وسایل حمل و نقل عمومی و خصوصی، روستاهای پیرامونی محل تمرکز اقشار کم درآمد اجتماعی می شود؛ دسترسی آنان به خدمات از نظر کیفی تنزل می یابد و ناامنی طبیعی (بحران آب و زیست- محیطی) ناامنی اقتصادی، (بیکاری و تمرکز فقر) و ناامنی اجتماعی (کجروهای اجتماعی) به عنوان بحران های محیطی بروز می نماید.

واژه های کلیدی: کلانشهر تهران، سیستم متمرکز، مهاجرت پذیری، روستا نشینی شهری، بحران محیطی.

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

در سال‌های اخیر مناطق کلانشهری ایران بر اثر مهاجرت‌های روستایی-شهری، شهرنشینی ناقص و تحول نیافته که حاصل سرمایه‌داری نفتی بوده، رشد سریعی را تجربه کرده است. این مهاجرت‌ها به ایجاد "حوزه تازه ای پیرامون مراکز شهری انجامیده که نه شهر به شمار می‌آید و نه خصوصیات اصیل روستایی را دارد، بلکه ضمن تفاوت‌ها، برخی ویژگی‌های اغلب منفی هر دو عرصه را داراست (سعیدی، ۱۳۸۴: ۷۱-۹۰). تحت تأثیر چنین فرآیندی، روستا شهرهای "بزرگی پیرامون منظومه کلانشهری تهران شکل گرفته اند.

توجه دقیق و علمی به این «حوزه جدید» که به «حوزه حاشیه شهری» و ناحیه «روستایی-شهری» موسوم شده است، در مطالعات ناحیه ای امری مهم و الزامی است، زیرا محیط‌های روستایی، شهری و «حاشیه شهری» نه تنها به عنوان اجزای مختلف یک نظام یکپارچه فضایی عمل می‌کنند، بلکه الزاماً توسعه هر سه عرصه، اجزای هم پیوند در یک فرایند یگانه برنامه ریزی به شمار می‌روند. در وضعیت موجود تفکیک و پردازش منفصل و جداگانه به برنامه ریزی روستایی، شهری و محیط‌های «نه شهری-نه روستایی» توسط متولیان و دستگاههایی که کمترین ارتباط ارگانیک را با یکدیگر دارند، موجب شده است تا اقدامات و دخالت‌های اجرایی در یک عرصه، موجب پیامدهای اغلب منفی در عرصه دیگر شود (سعیدی، ۱۳۸۴: ۷۱-۹۰). چنین پدیده ای به صورت بی برنامه، بستر ساز بحران‌های محیطی، مشکلات کالبدی، اجتماعی و فرهنگی در مناطق پیرامون کلان شهری است که در صورت عدم

توجه، به بحران‌ها و مشکلات پیچیده تری، از جمله: بحران زیست محیطی؛ مشکلات فضایی - کالبدی؛ گسترش فعالیت‌های غیر رسمی و گسترش آنومالی‌ها و کج روی‌های اجتماعی و ناامنی منجر خواهد شد. این پدیده پیرامون اغلب شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ کشور در حال گسترش است که عواقب نامطلوبی از جمله بحران محیطی از نتایج انکارناپذیر آن است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت

در گذشته، فضای سکونت کشور به فضای روستایی، عشایری و شهری قابل تفکیک بود. اکنون فضای سکونت جدیدی پیدا شده که به ویژه پیرامون شهرهای بزرگ در حال گسترش است و کلیه برنامه ریزی‌ها را با مشکل مواجه ساخته است. تنها با تحقیق و شناخت مستند و علمی عوامل ایجاد فضاهای بحران ساز است که می‌توان در راستای غلبه بر رفتارهای مخاطره آمیز، برنامه ریزی نمود و از خسارات احتمالی پیشگیری کرد. روند مزبور، روندی پیشرونده است و شناخت ابعاد مختلف آن ضرورت حیاتی دارد. این امر توجه‌گر اهمیت تحقیق حاضر است.

۱-۳- اهداف

هدف اصلی تحقیق حاضر، بررسی عواقب "روستا نشینی شهری" است. این عواقب به عنوان مخاطرات و بحران محیطی تلقی شده، برخی از آنها به شرح زیر است:

۱-۳-۱- بحران کمی و کیفی آب؛

۱-۳-۲- تخریب فضای سبز و اراضی کشاورزی؛

۱-۳-۳- ایجاد ناامنی اجتماعی، اقتصادی.

۱-۴- سوابق مطالعاتی

تا مدت های طولانی در باره « حاشیه شهری » ادبیات ناچیزی وجود داشته است، زیرا سیاستگذاران اغلب ترجیح داده اند که با خط مشی مشخص و معینی از شهر و روستا سرو کار داشته باشند و به دوگانگی و تضاد بین شهر و روستا معتقد بوده اند. آنها دوگانگی محیط های شهری و روستایی را با توجه به تفاوت های بنیادی اقتصادی، تفاوت از لحاظ به کارگیری فنون و سطوح برخورداری از دانش فنی، نابرابری از لحاظ تقسیم قدرت و جایگاه حقوقی - قانونی و تفاوت های قومی، فرهنگی و اجتماعی توضیح می داده اند (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۲۷). اما اکنون این ناحیه توجه زیاد برنامه ریزان را به خود معطوف داشته است، زیرا پایه های اقتصادی در حال تغییر نواحی روستایی و نیاز نواحی شهری برای توسعه و گسترش زیر ساخت ها آن را ایجاب می کند (Robert et all, 2004: p183-198).

تحقیقات مربوط به حاشیه شهری در کشورهای پیشرفته نشان می دهد که اصلی ترین نیروی مؤثر در گسترش حاشیه شهری، رشد جمعیت و شکل خانواده است که همراه با رشد درآمد، توسعه مسکن جدید و مصرف زمین با کاربری مسکونی را تشویق می کند (Ralph et all, 2001: p1- 37).

در رابطه با موضوع خاص این مقاله نیز تحقیقاتی در کشور های غربی صورت گرفته است. از جمله آنها مقاله ای است که نقش جهانی شدن را در تضاد کاربری زمین در حاشیه شهری از نظر تئوری و با تکیه بر مثال هایی از کشورهای غربی بررسی کرده است (Jim Hite, 1998: p1-14). در ایران، حاشیه نشینی موضوع بررسی های متعددی بوده است (پیران، ۱۳۶۶ و ۱۳۷۷؛ حسین زاده دلیر،

۱۳۷۰؛ زاهدانی، ۱۳۶۹). در مقاله ای با عنوان « گسترش فضایی شهر تهران و پیدایش شهرک های اقماری » روند تحولات مقر شهر تهران در برخورد با جوامع روستایی و تصرف اراضی اطراف که موجب پیدایش کوی ها، مجتمع های مسکونی و شهرک ها و نظم فضایی جدیدی شده است، به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است (نظریان، ۱۳۷۰: ۹۷-۱۳۹).

توسعه تهران و تأثیر آن در ساختار نواحی روستایی اطراف، در مقاله دیگری بررسی شده است که در آن نقش گسترش شهر تهران بر روند شهرنشینی نواحی پیرامون، تحولات کالبدی (فیزیکی) نواحی روستایی و تأثیرات محیطی و جغرافیایی تهران بر نواحی پیرامونی مطالعه شده است (راهنمایی، ۱۳۶۹: ۵۳-۲۴). مقاله یاد شده به موضوع مطالعه این تحقیق قرابت بیشتری دارد، اما "روستا نشینی شهری" با "حاشیه نشینی شهری" از نظر تکوین فضایی و منشأ جمعیت متفاوت است (عابدین درکوش، ۱۳۶۴: ۱۳۷). روستا نشینی شهری نباید با پدیده "حومه ای" نیز که نبود گسستگی بافت را در گسترش شهری بین مرکز شهر و کمون های اطراف به تصویر می کشد (باستیه، دزر، ۱۳۷۷: ۲۰۶)، اشتباه شود. جواد مهدیزاده و همکارانش در بررسی جایگاه برنامه ریزی ساختاری، راهبردی در ایران به این نتیجه رسیده اند که در حال حاضر دگرگونی وسیعی در کل ساختار جمعیت کشور همراه با تحرک وسیع اجتماعی و فضایی مشاهده می شود که سراسر کشور و تمام کانون های فعالیتی و سکونتی آن را دچار توسعه، بازسازی و نوسازی کرده است. این وضعیت ناپایدار و در حال حاضر، گذرا با چنان تغییرات سریع و پیش بینی ناپذیری در عرصه حرکات جمعیت، شیوه سکونت و فعالیت و تغییر مقررات و مدیریتی همراه است که هرگونه آینده

بتوان نام روستا به آنها اطلاق نمود، نقاط روستایی به دو تیپ تقسیم گردید: تیپ روستاهایی که رشد جمعیتی زیادی داشته اند و به شدت تحت تأثیر تحولات ناشی از فشار شهری قرار گرفته اند که با توجه به فرض اصلی تحقیق، از بین آنها سه روستای اورین، همدانک و خیر آباد به عنوان روستاهای نمونه مورد مطالعه انتخاب گردید. تیپ دیگر، روستاهای به نسبت دست نخورده یا روستاهایی هستند که تحول آنها تا حدی درونی بوده است و جمعیت مهاجران را چندان در خود نپذیرفته و از رشد جمعیتی اندکی برخوردار بوده اند که از بین آنها روستای آدران به عنوان روستای نمونه و شاهد انتخاب شده است.

آن گاه با استفاده از روش کوکران، از مجموع جامعه آماری (۸۴۴۴ خانوار) به شرح ذیل جامعه نمونه تحقیق انتخاب شده است:

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2} \div \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right) \right)$$

در این رابطه :

n = حجم نمونه؛

t = سطح خطای ۹۵ درصد، ۱.۹۶؛

N = حجم جامعه آماری؛

p = احتمال وجود صفت در جامعه؛

q = احتمال نبود صفت در جامعه (حافظ نیا، ۱۳۸۰:

۱۱۴-۱۲۰).

$$n = \frac{(1.96)^2 \times 0.5 \times 0.5}{(0.05)^2} \div \left(1 + \frac{1}{8444} \left(\frac{(1.96)^2 \times 0.5 \times 0.5}{0.05^2} - 1 \right) \right)$$

$$n = \frac{384.16}{1.0453} = 367.5$$

نگری، برنامه ریزی، هدایت و نظارت در امر توسعه و عمران شهری را با انبوهی از مجهولات، تعرضات، احتمالات و اتفاقات ناسازگار مواجه می سازد(مهدیزاده و دیگران، ۱۳۸۵: ۵۲۰).

تمرکز خاص این مقاله بر نقش " روستا نشینی شهری " در گسترش بحران ها و تشدید بلایای محیطی، آن را از تحقیقات پیشین متمایز می سازد.

۱-۵-۵- فرضیات تحقیق

برای دستیابی به اهداف تحقیق فرضیه های زیر ساخته می شود:

۱-۵-۱- شهر نشینی روستایی سبب بحران کمی و کیفی آب منطقه می شود.

۱-۵-۲- شهر نشینی روستایی سبب تخریب اراضی کشاورزی و فضای سبز منطقه می شود.

۱-۵-۳- شهر نشینی روستایی سبب ناامنی اقتصادی منطقه می شود.

۱-۵-۴- شهر نشینی روستایی سبب ناامنی اجتماعی منطقه می شود.

۱-۶- مواد و روش ها

برای جمع آوری اطلاعات ابتدا ضمن بازدید از روستاها و مشاهده پدیده های محلی با آگاهان و اعضای شوراهای اسلامی روستاها گفتگو شد. آن گاه با استفاده از برخی آرشئو ها و اسناد مدون، اطلاعات کلی و محیطی ناحیه مورد مطالعه جمع آوری گردید.

سپس با توجه به اطلاعات، به دست آمده و نرخ رشد جمعیتی ۱۸ روستای مسکونی شهرستان که با نام مشابه در سالهای ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ وجود داشته اند، و ویژگی های کالبدی و ساختار اقتصادی آنها به گونه ای بوده که

چون نرخ رشد جمعیت، سواد، سابقه سکونت، تعلق خاطر، بی اعتمادی به سازمان های دولتی، رواج طلاق، رواج مصرف مواد مخدر، سرقت، فاصله سالهای باروری و دسترسی به خدمات رفاهی استفاده شده است. در تألیف شاخص های اقتصادی، متغیر هایی چون: اشتغال، درآمد، اجاره بهای واحد های مسکونی، کمیت و کیفیت مسکن، ابعاد معابر دخالت داشته است. متغیر هایی چون: کمبود کمی و کیفی آب، تخریب اراضی کشاورزی و فضای سبز، ناامنی اقتصادی و ناامنی اجتماعی در معرفی شاخص های بحران محیطی به کار گرفته شده اند.

۱-۸- معرفی محدوده مورد مطالعه

ناحیه مورد مطالعه این تحقیق را روستاهای شهرستان رباط کریم تشکیل می دهد. این شهرستان در جنوب غربی استان تهران، با مساحتی معادل ۵۴۹ کیلومتر مربع در طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۴ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۲۸ دقیقه قرار گرفته است و از شمال به شهرستانهای شهریار و کرج، از شرق و جنوب به شهرستانهای ری و اسلامشهر و از غرب به شهرستان ساوه محدود است (نقشه شماره ۱). از نظر تقسیمات کشوری، رباط کریم، دارای سه بخش، هفت دهستان و سه نقطه شهری رباط کریم، گلستان، نسیم شهر و ۴۸ آبادی بوده است که از این آبادی ها ۳۴ روستای دارای سکنه و ۱۴ آبادی خالی از سکنه بوده است. جمعیت این شهرستان در سال ۱۳۸۵، ۶۱۴۵۸۶ نفر بوده است که ۸۲.۷۹ درصد جمعیت در نقاط شهری زندگی می کنند و بقیه (۱۷.۲۱ درصد) ۱۰۵۷۳۶ نفر را روستاییان تشکیل می دهند.

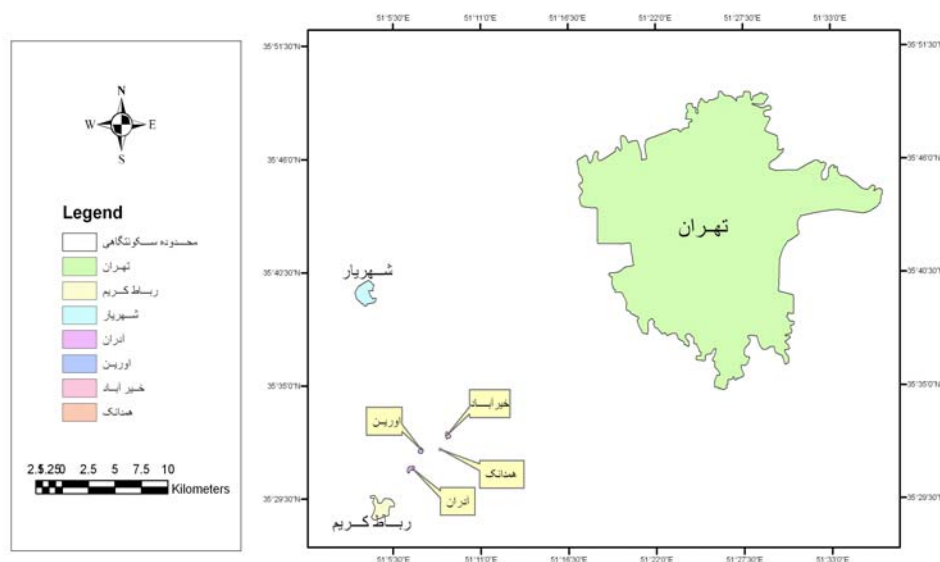
بر اساس رابطه مزبور باید حد اقل ۳۶۸ خانوار به عنوان جامعه نمونه انتخاب شود که برای اعتماد بیشتر، این رقم به ۴۰۰ خانوار افزایش داده شد. بعد از بازدید مکرر و مشاهده و مصاحبه با ساکنان این روستاها، از هر یک از روستاهای نمونه، چهار کوچه به عنوان خوشه های منعکس کننده ویژگی های جامعه مورد مطالعه انتخاب شد. از هر کوچه ۲۵ خانوار و در مجموع ۴۰۰ خانوار به صورت تصادفی به عنوان جامعه نمونه تحقیق گزینش شد. آنگاه پرسشنامه ای با مراجعه مستقیم به خانوار ها تکمیل شد. پرسشنامه دارای سؤالیهای باز و بسته بوده است.

علاوه بر این، در سال ۱۳۸۶، در مدت هشت ماه و هرمه یک روز هفته با مراجعه به مرکز بهداشتی روستایی اورین، مراجعه کنندگان به مرکز بهداشت روستایی از نظر نوع بیماری، فاصله سالهای باروری (تفاوت سن دو فرزند)، میزان سواد پدر خانواده، شغل پدر خانواده، میزان درآمد ماهیانه او و وجود یا عدم اختلاف در خانواده توسط پرسشنامه ای باز و به طور غیر مستقیم مطالعه و پاسخ های آنها طبقه بندی شده است.

داده های جمع آوری شده در رابطه با بررسی شرایط نامطلوب طبیعی ناحیه (بحران کمی و کیفی آب و تخریب فضای سبز و زراعی) و نیز بحران اقتصادی ناحیه از طریق آمار توصیفی بررسی شده است. در بررسی ناامنی اجتماعی جامعه، آمار توصیفی و روش لیکرت (رفیع پور، ۱۳۶۷: ۲۶۲-۲۳۹) مبنای مطالعه را تشکیل داده است.

۱-۷- متغیر ها و شاخص ها

در انجام تحقیق از سه نوع شاخص استفاده شده است: برای تدوین شاخص های اجتماعی، متغیر هایی

شکل شماره ۱- نقشه موقعیت جغرافیایی منطقه

۲- مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

۱-۲- مفاهیم

کاربرد واژه جدید روستا نشینی شهری^۱ در سال‌های ۱۹۶۰ در پاسخ به استقرار افراد در کومون‌های روستایی رواج یافت. این پدیده بیشتر خاص کشورهای توسعه یافته غربی است (شاریه، ۱۹: ۱۳۷۳)، اما در کشورهای در حال توسعه که زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی نابسامان دارند، یا جمعیت شهری آنها از امکانات زیستی کافی برخوردار نیستند، نیز این پدیده به گونه دیگری مشاهده می‌شود که شکل، ابعاد و عواقب آن متفاوت است (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۲۵).

تعریف جامع واژه بحران میسر نیست و برحسب اهداف و علوم مختلف تعابیر مختلفی از آن می‌شود. در اینجا منظور از بحران به طور عام، وضعیتی است که عملکرد بهنجار و معمول حیات اجتماعی به مخاطره می‌

افتد و به طور خاص، منظور از بحران اقتصادی کاهش کارمولد، بیکاری، فقر نسبی و عدم تعادل بین عرضه و تقاضاست؛ بحران اجتماعی، فرهنگی به اختلالات حاصله در حیات اجتماعی و نوعی از خود بیگانگی فرهنگی اطلاق می‌شود (زینالی، ۱۳۸۳: ۲۱۶-۱۸۵) و بحران محیطی به تهدید منابع طبیعی اشاره دارد.

۲-۲ دیدگاه‌ها و مبانی نظری

عوامل متعددی در گسترش روستا نشینی شهری اثر دارد؛ از جمله آنها می‌توان به عواملی چون: بحران شهرها، (Tomas, 2005: p1-7)، قدرت جاذبه روستاهای پیرامون شهر، ارزانی نسبی زمین و اجاره بهای مسکن اشاره کرد. گسترش وسایل نقلیه خصوصی و عمومی نیز در افزایش جاذبه به روستا برای شهرنشینان مؤثر بوده است و توسعه شهری شدن روستاها تا حدود زیادی وابسته به میزان استفاده از اتومبیل و وسایل نقلیه عمومی

¹ Rurbanism

تجارت در بازار، تداوم حضور خواهد داشت. در چنین شرایطی، جمعیت کشاورز در ترکیب جمعیتی کاهش می یابد و تولید کالاهای کشاورزی سنتی تحت فشار به نقاط دور دست و جایی که عوامل شهری تأثیر چندانی روی قیمت زمین های محلی نداشته باشد، عقب رانده می شود (Jim Hite, 1998. p1-14)

در کشور های توسعه یافته، روستا نشینی شهری مفر های فرح بخش را به نابودی کشانده است و سیمای دلچسب دهکده های گذشته را مسخ کرده و از مناظر دلکش روستایی جز قطعات پراکنده بر جای نگذاشته است. جنگل هابه نحوی ویژه از این تطاول آسیب دیده اند. سوی زیان هایی که از ازدحام و رفت و آمد مفرط جمعیت به این جنگل ها وارد آمده، بسیاری از آنها یکسره از میان برخاسته اند و جای خود را به واحدهای مسکونی جدید داده اند (شاریه، ۱۳۷۳: ۲۴۸). در نتیجه چشم اندازهای طبیعی تخریب و منابع آب و خاک آلوده می گردد؛ از نظر فضایی، ساخت و ساز های نابسامان به مشکلات فضایی - کالبدی دامن می زند؛ از نظر اقتصادی زمین های کشاورزی تخریب می شود و فعالیت های مولد به نفع فعالیت های غیر رسمی عقب نشینی می کند و از نظر اجتماعی، تمرکز گروه های خاص اجتماعی اقتصادی در حاشیه شهری به گسترش آنومالی ها و کج روی های اجتماعی و ناامنی منجر می شود. از این رو، روستا نشینی شهری می تواند به تکوین و گسترش بحران و مخاطرات محیطی بینجامد.

۳- یافته های پژوهش

جمعیت روستاهای مورد مطالعه و درصد رشد آن در سالهای مختلف در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

بوده است. رقابت در کاربری زمین، عامل دیگری است که به گسترش روستا نشینی شهری کمک کرده است. دو واژه شهرو روستا بامفهوم جغرافیایی واحدی سر و کار دارند. ناحیه شهری جایی است که کاربری زمین از فعالیت های سنتی معمولی، بازدهی بالاتری نسبت به فعالیت های سنتی و معمولی روستایی دارد. حاشیه شهری، مرزی از فضا است که در آن عواید حاصله از کاربری زمین شهری معمولی و سنتی تقریباً معادل عواید حاصله از کاربری زمین معمولی و عادی روستایی است. از نظر تئوری، چنین مرزی همیشه وجود دارد، اما تعیین مکان دقیق آن میسر نیست. به هنگام تغییرات اقتصادی عمده، این مرز انعطاف پذیر خواهد بود؛ چون تغییر شرایط بازاری سبب تغییر بازدهی زمین در هر مکان معینی می شود.

نفوذ کاربری های شهری به فضای باز روستایی اغلب فضا های باز را به طور بالقوه برای توسعه مسکن و کاربری های جانبی آماده می سازد. بنابراین، ارزش فروش زمین به منظور کاربری های مزبور بیشتر از ارزش زمین به منظور کاربری های سنتی می شود. در چنین شرایطی، مالکان چنین زمین هایی علاقه ای به سرمایه گذاری ثابت روی زمین خود در کاربری های سنتی مثل سرمایه گذاری در طرح های حفاظت آب و خاک و ابزارآلات و ماشین آلات ندارند که بهره وری زمین را افزایش دهد، چون به ارزش مبادلاتی زمین به منظور کاربری شهری در آینده چیزی افزوده نمی شود. نتیجه اجتناب ناپذیر این روند آن است که جایی برای بقا و رونق کاربری های سنتی باقی نمی ماند، اما برخی انواع کشاورزی تخصصی که عواید آن قابل رقابت با کاربری زمین متأثر از فشار قیمت شهری و یا به منظور های مسکونی شهری باشد، مثل پروار بندی دام به منظور

جدول شماره ۱- جمعیت روستاهای مورد مطالعه و رشد آنها در دوره‌های مختلف

روستاها	جمعیت ۱۳۸۵	رشد جمعیت در دهه ۷۵-۸۵
اورین	۹۶۱۵	۹.۷۴
خیرآباد	۱۴۰۱۸	۹.۷۶
همدانک	۹۲۶۱	۱۰.۶۸
آدران	۲۵۶۲	۲.۹۶

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

است، مالکان، زمین‌هایی را که پیشتر به طرق مختلف از تقسیم اصلاحات ارضی دهه چهل معاف بود و در اختیار خود حفظ کرده بودند، قطعه قطعه کرده و به منظور کاربری‌های سکونتی یا کارگاهی، خدماتی به فروش رسانده‌اند. از این رو، روستاهایی نظیر آدران به مناسبت برخورداری از سیستم خرده مالکی در گذشته و انسجام جمعیتی، به مقدار زیادی مهاجران و مهاجران را پذیرفته است.

جدول ۲ سابقه سکونت جمعیت روستاهای نمونه تحقیق را نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، سابقه سکونت ۵۷.۵ درصد جمعیت کمتر از ۱۰ سال است که بیانگر هجوم جمعیت به ناحیه در دو دهه اخیر است. این میزان در مورد روستای آدران (روستای شاهد) ۲۲ درصد است و نشان می‌دهد که این روستا نسبت به کل مجموعه در دوره مزبور، جمعیت زیادی را پذیرفته است.

طبق جدول مزبور سه روستای اورین، خیرآباد و همدانک در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به طور هماهنگ رشد بالایی داشته‌اند و در مقابل، رشد جمعیتی روستای آدران در سه دوره مزبور نسبت به سه روستای دیگر ناچیز بوده و تفاوت رشد جمعیتی آن با سه روستای دیگر آشکار است.

علت تفاوت رشد جمعیتی روستاهای نمونه با روستای شاهد (آدران) و اینکه چرا همه روستاهای پیرامونی به یک نسبت جاذب جمعیت نبوده‌اند، عبارت است از:

برخی روستاهای ناحیه به تناسب دسترسی بیشتر یا نوع مالکیت رایج، زودتر و بیشتر به تصرف مهاجران درآمده و ترکیب و تراکم جمعیت را تغییر داده است. روستاهای دارای دسترسی کمتر و نظام خرده مالکی زمین، جمعیت مهاجم را جذب نکرده است، بلکه در روستاهایی که در آنجا نظام بزرگ مالکی رایج بوده

جدول شماره ۲- سابقه سکونت جمعیت در ناحیه

سابقه به سال	<۱۰	۱۰-۲۰	>۲۰	جمع
فراوانی	۲۳۰	۱۲۶	۴۴	۴۰۰
درصد	۵۷.۵	۳۱.۵	۱۱	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

اند. بر اساس مطالعه نمونه ای ۱۰.۸ درصد جمعیت از شهر اسلامشهر و ۹.۴ درصد از شهر تهران به آنجا مهاجرت کرده اند. بنابراین، در روند مهاجرتی مزبور نه تنها روستاییان، بلکه نقش شهرنشینان نیز درخور توجه است.

جدول ۳ منشأ جمعیت ناحیه را نشان می دهد. بر این اساس، اغلب جمعیت از سایر استان های کشور به این ناحیه مهاجرت کرده اند که در بین آن ها استان های همدان و لرستان در صدر قرار دارند. ۴۱ درصد جمعیت از شهرها و روستاهای استان تهران به آنجا مهاجرت کرده

جدول شماره ۳- منشأ جمعیت ناحیه

منشأ	استان تهران	بومی	سایر استان ها	جمع
تعداد	۱۶۴	۳۹	۱۹۷	۴۰۰
درصد	۴۱	۹.۷	۴۹.۳	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

روستایی، بیشترین نقش را در تأمین شغل روستاییان به عهده داشته است.

در بررسی اجاره بهای مساکن (جدول ۶) مشخص می شود که ۸۷.۵ درصد واحدها دارای اجاره بیش از پنجاه هزار تومان در ماه هستند که گرچه در مقایسه با میزان درآمد خانوارها رقم درخور توجهی است، اما نسبت به متوسط اجاره بهای نقاط شهری بسیار پایین و غیر قابل مقایسه است. با توجه به خصلت ناهمواری، شیب زمین، جریان آب و افزایش جمعیت، منطقه به دو صورت با بحران آب مواجه شده است:

جدول ۴ علت مهاجرت اغلب جمعیت به ناحیه را جستجوی کار و تأمین مسکن می داند. از آنجا که شغل اغلب ساکنان در خارج از روستای محل سکونت است (جدول ۵)، بنابراین، اصلی ترین دلیل حضور جمعیت در ناحیه نقش سکونتی این روستاهاست. جدول ۵ محل اشتغال جمعیت نمونه را نشان می دهد.

بر طبق جدول تنها ۲۱.۴ درصد ساکنان در محل سکونت خود شاغل اند و اکثر جمعیت در خارج از روستای محل سکونت اشتغال دارند. ۵۷.۷ درصد جمعیت در شهرهای منظومه شهری تهران بکار اشتغال دارند که شهر تهران با تأمین ۳۹.۱ درصد شغل ساکنان

جدول شماره ۴- علت مهاجرت به روستاهای ناحیه

علت	یافتن کار	مسکن	بومی	سایر	جمع
تعداد	۱۷۷	۸۴	۴۲	۹۷	۴۰۰
درصد	۴۴.۲۵	۲۱	۱۰.۵	۲۴.۲۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۵- محل اشتغال سرپرست خانوار های نمونه ۱۳۸۶/

محل	محل سکونت	رباط کریم	شهریار	اسلامشهر	تهران	نامشخص	جمع
تعداد	۸۴	۲۹	۲۲	۲۲	۱۵۳	۸۲	۳۹۲
درصد	۲۱.۴	۷.۴	۵.۶	۵.۶	۳۹.۱	۲۰.۹	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۶- میزان اجاره بهای واحدهای مسکونی (تومان/۱۳۸۶)

اجاره بها	<۵۰۰۰۰	۵۰۰۰۰-۱۰۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰	جمع
تعداد	۵۰	۲۶۱	۸۹	۴۰۰
درصد	۱۲.۵	۶۵.۲۵	۲۲.۲۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

اول) کمبود آب

رسیده است و با ادامه روند فعلی و تا کمتر از ۲۰ سال آینده نباید انتظار داشت در کرج، شهریار و رباط کریم باغ یا زمین کشاورزی وجود داشته باشد، چرا که در حال حاضر در مواقع نیاز تهران، سهم کرج از آب سد حدود ۲ متر مکعب در ثانیه است (کردوانی، ۱۳۸۵). نمودار ۱ تغییر سطح آب زیر زمینی را در فاصله سال های ۱۳۶۰ تا کنون نشان می دهد.

در بررسی محلی نیز حدود ۱۲.۶ در صد اعلام کرده اند که در گذشته با مشکل تأمین آب رو به رو نبوده ایم، ولی هم اکنون حداقل ۹۰ در صد مردم از مشکل تأمین آب شرب شکوه کرده اند و کشاورزی نیز با مشکل کمبود آب مواجه شده است (جدول ۷).

تا قبل از انتقال آب رودخانه کرج به تهران؛ یعنی سال ۱۳۰۹، کرج دارای توسعه پایدار بود، ولی امروز این رودخانه نقشی در آبیاری مزارع کرج ندارد و آب داخل زمین نفوذ نمی کند. در نتیجه، عدم نفوذ آب به داخل زمین، سبب خشکیدن قناتها در منطقه شهریار، رباط کریم و کرج شده است؛ به طوری که تا پیش از این به برکت آب رودخانه کرج، نقاطی از شهریار به صورت باتلاق بود، ولی در حال حاضر سطح آب در این منطقه چندین متر تنزل کرده است. تا سال ۱۳۶۰ عمق چاه در برخی چاههای کرج کمتر از ۴ متر بود، اما اکنون به دلیل عدم تزریق آب به سفره های زیر زمینی به ۶۰ تا ۷۰ متر

جدول شماره ۷- کمبود آب در ناحیه مورد مطالعه ۱۳۸۶/

شاخص	اورین	همدانک	خیر آباد	آدران
درصد جمعیت دارای کمبود آب شرب	۸۸	۹۶	۹۰	۲۵
رصد جمعیت دارای کمبود آب زراعی	۹۷	۹۵	۹۶	۶۱

منبع: بررسی محلی

شکل شماره ۲- نمودار تغییر سطح آب زیرزمینی در فاصله سال‌های ۱۳۶۰-۱۳۸۵

مصرف سبزی ها و آب آلوده می دانند. آلودگی منابع آب محدودیت زیادی برای آبهای آشامیدنی به وجود آورده است. استفاده از آبهای سطحی آلوده نیز در زنجیره ای از مصرف آن به آلودگی های محیطی دامن زده است (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۵۰-۵۱).

یکی از معضلات زیست-محیطی ناحیه، پیشروی کویر و تشدید آن بر اثر فعالیت های انسانی است. پیشروی کویر در این منطقه که بخش کوچکی از حوزه خشک و کویری فلات مرکزی ایران را تشکیل داده، متأثر از فعل و انفعالات بسیار شدید و پیچیده حوزه مرکزی وامری کاملاً محتمل است و به همین لحاظ، پتانسیل های طبیعی آن نیز برای فعالیت های زیستی محدود و در برابر بهره برداری های بی رویه به شدت حساس و آسیب پذیر است. به دنبال شرایط یاد شده، حوزه رباط کریم همزمان با بهره برداری های تهاجمی و تخریبی از پتانسیل های زیستی، همه شرایط لازم را برای توسعه و پیشروی کویر دارا است.

از بین بردن پوشش گیاهی و تخریب اراضی کشاورزی و باغ های حوزه، به شیوه های مختلف و تکوین و توسعه بی رویه مناطق مسکونی و سوله های صنعتی، از دیگر معضلات گستره مورد مطالعه است که

اکنون وجود تانکر آب بر بالای سقف اغلب مساکن منظره نامناسبی را به نمایش می گذارد. مالکان زمین هایی که پیشتر کاربری زراعی داشتند، اکنون آن را در قطعات کوچک با کاربری مسکونی به فروش می رسانند. بنابراین، زمین های کشاورزی سابق به نفع کاربری مسکونی و خدماتی از بین رفته اند.

دوم) آلودگی آب

شرایط تغذیه ثانویه آبخوان از پساب های خانگی از طریق چاههای فاضلاب جذبی، آلودگی هایی را در آبخوان، بویژه در ناحیه جنوبی آن به وجود آورده است که می تواند نگرانی هایی را برانگیزد.

دفع مستقیم و غیر مستقیم فاضلاب های تهران در زمین های ابرفتی پست جنوب تهران به اشکال مختلف آبهای زیر زمینی را آلوده کرده است. این آلودگی علاوه بر آلودگی فیزیکی، آلودگی های شیمیایی و میکروبیولوژی را نیز به دنبال دارد. در تهران سالیانه حدود ۳۰۰ تا ۳۵۰ میلیون متر مکعب فاضلاب به زیر زمین راه می یابد. بر اساس گزارش مسئولان محیط زیست استان تهران، حدود ۸۰ درصد از مراجعان به درمانگاهها و بیمارستانهای مناطق جنوبی تهران به بیماری های عفونی و انگلی مبتلا هستند که منشأ آن را

جدول شماره ۸ نشان می‌دهد، تنها ۱۰.۵ درصد پرسش‌شوندگان مطالعه را به عنوان گذران اوقات فراغت خود ذکر کرده‌اند؛ ۳۰ درصد مصرف مواد دخانی، ۳.۵ درصد قدم زدن در پارک و ۴۳.۲۵ درصد استفاده از موسیقی و CD را به عنوان شیوه گذراندن اوقات فراغت خود ذکر کرده‌اند.

عدم دسترسی مراکز جمعیتی و فعالیتی حوزه به یک سیستم کارآمد دفع فاضلاب و زباله، از مواردی است که زمینه بروز انواع آلودگیها و معضلات زیست-محیطی و تخریب منابع را فراهم ساخته است. جدول ۹ دسترسی مردم را به سیستم فاضلاب در ناحیه نشان می‌دهد.

پس از مصوبه های دولت در زمینه خارج نمودن صنایع از شهر تهران به منظور جلوگیری از آلودگی هوای تهران، متأسفانه عدم ارزیابی زیست-محیطی برای مکان یابی و جانمایی مناسب صنایع، باعث گردید که این گونه صنایع در اطراف شهر تهران بدون هیچ گونه موارد قانونی و ضابطه ای استقرار یابند.

در روستاهای مورد مطالعه تراکم جمعیتی بالاست. جدول ۱۰ نشان می‌دهد که اغلب مسکن در کنار کوچه ها و خیابانهای کم عرض بنا شده‌اند.

بنابراین، ۵۰ درصد جمعیت از کمبود معابر عمومی در رنج‌اند و مسکن آنها در کوچه‌های با عرض کمتر از ۱۰ متر بنا شده‌اند.

آپارتمان‌نشینی پدیده تازه‌ای در نظام سکونتی ناحیه است و حدود ۶۱ درصد مسکن هنوز حالت ویلایی دارند، اما واحدهای موسوم به ویلایی، در حقیقت واحدهای محقری هستند که کارگران بی بضاعت به ساخت آن اقدام کرده‌اند. جدول ۱۱ نشان می‌دهد که طبق اظهار نظر ساکنان روستاها، ۴۵ درصد مسکن فاقد کیفیت مناسب هستند.

مقدمات لازم را برای تغییر شرایط اقلیمی، وزش بادهای شدید و فرسایش خاک فراهم ساخته است.

آلودگی‌های مربوط به از بین بردن و تخریب پوشش گیاهی و کشاورزی و به وجود آمدن اراضی بایر و رها شده، فضاهای مناسبی را جهت تخلیه زباله و نخاله‌های ساختمانی در اطراف سکونتگاهها فراهم آورده که خود در جلب حیوانات مزاحم و بدمنظره نمودن مراکز سکونتی مؤثر بوده است.

رشد شهرها و روستاهای ناحیه در دو دهه اخیر، اغلب در زمینهای مناسب کشاورزی صورت گرفته است. اراضی کشاورزی باقی مانده با تهدید توسعه سکونتگاهی، توسعه صنعتی، انبارداری و حمل و نقل و دامداری و مرغداری رو به رو است. کم‌آبی راه حل دیگری را فرا روی کشاورزان قرار داده و آن تغییر کاربری این اراضی، به کاربری دامداری و مرغداری است. بخش عمده این کاربری‌ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و بیشتر در کنار سکونتگاه‌های روستایی شکل گرفته و این مسأله ناسازگاری شدیدی را با کاربری‌های سکونتگاهی روستایی به وجود آورده است.

ناحیه مورد مطالعه با محدودیت بهره‌مندی از فضای سبز مناسب و نیز فضاهای گذران اوقات فراغت (پارک)، رو به رو است. در این راستا، تنگناهای محیطی و اقلیمی حاکم بر حوزه نیز به موازات توسعه سریع و ناموزون مراکز جمعیتی که از بین رفتن فضاهای باز و باغ‌ها را سبب گشته، محدودیت فضاهای گردش و تفریحی را تشدید نموده و به محدودیت‌های یاد شده دامن زده است.

محدودیت فضاهای مناسب گذران اوقات فراغت، همراه با تنگناهای فرهنگی، مردم را به سوی وضعیت خاصی از گذران اوقات فراغت خود سوق داده است که با فرهنگ رایج کشورمان مناسبت چندانی ندارد، چنان که

جدول ۱۳، ویژگی شغلی روستاییان را نشان می دهد. طبق این جدول، بیشترین تعداد مشاغل روستاییان، فعالیت های اقتصادی موسوم به " کار آزاد " است. با توجه به اینکه بر حسب فرهنگ رایج ناحیه، اغلب کارگران، خود را دارای شغل آزاد معرفی می کنند، می توان پذیرفت که بیشترین تعداد ساکنان را کارگران تشکیل می دهند. طبقه کارمند در ترکیب شغلی جمعیت جایگاه نازلی دارد (۷.۲۵ درصد). در صد کارمندان در ترکیب جمعیتی روستای آدران (۱۶ درصد) درخور توجه است و از این نظر، تفاوت محسوسی بین روستای آدران و مجموعه روستایی مورد مطالعه دیده می شود.

جدول ۱۲ مساحت واحد های مسکونی را نشان می دهد. طبق جدول ۵۱.۷۵ درصد واحدها، مساحتی کمتر از ۱۰۰ متر مربع دارند. در روستای شاهد (آدران) ۳۷ درصد واحدهای مسکونی کمتر از ۱۰۰ متر مربع مساحت دارند. به علت وجود جمعیت متقاضی واحدهای مسکونی، درصد واحدهای اجاره ای نسبت به کل واحدهای مسکونی عددی بالا و رقمی برابر ۵۸.۷۵ درصد است. تعداد اتاقهای در اختیار خانواده ها، وضعیت نامناسب مسکن را بیشتر منعکس می سازد؛ به گونه ای که ۷۸ درصد واحدها دارای یک اتاق هستند.

جدول شماره ۸- اصلی ترین شیوه گذران اوقات فراغت

شیوه	مطالع	ورزش	مصرف دخانیات	موسیقی و ماهواره	پارک	سایر	جمع
تعداد	۴۲	۲۳	۱۲۰	۱۷۳	۱۴	۲۸	۴۰۰
درصد	۱۰.۵	۵.۷۵	۳۰	۴۳.۲۵	۳.۵	۷	۱۰۰

منبع: بررسی محلی (۱۳۸۶)

جدول شماره ۹- دسترسی به سیستم فاضلاب در روستاهای نمونه/۱۳۸۶

شاخص	اورین	همدانک	خیر آباد	آدران
درصد خانوارهای فاقد سیستم فاضلاب	۵۱.۵	۶۶	۷۲	۱۷

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۰- مسکن روستایی برحسب عرض خیابان /۱۳۸۶

عرض معابر به متر	>۲۰	۱۶-۲۰	۱۰-۱۶	<۱۰	جمع
تعداد	۸۸	۴۰	۷۲	۲۰۰	۴۰۰
درصد	۲۲	۱۰	۱۸	۵۰	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۱- کیفیت مسکن

کیفیت مسکن	مناسب	نامناسب ^۱	جمع
تعداد	۲۲۰	۱۸۰	۴۰۰
درصد	۵۵	۴۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

^۱ - منظور از مسکن نامناسب مسکنی است که از نظر دوام مصالح، ابعاد، امکانات رفاهی زندگی راحت و مطمئنی برای ساکنان تأمین نمی کند.

جدول شماره ۱۲- مساحت واحد های مسکونی به متر مربع

مساحت بنا	<۱۰۰	۱۰۰-۲۰۰	> ۲۰۰	جمع
تعداد	۲۰۷	۱۴۳	۵۰	۴۰۰
درصد	۵۱.۷۵	۳۵.۷۵	۱۲.۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۳- ویژگی های شغلی سرپرست خانوارهای نمونه/۱۳۸۶

نوع شغل	کارگر	کارمند	آزاد	بیکار	کاسب	سایر	جمع
تعداد	۱۲۶	۲۹	۱۹۲	۸	۸	۳۷	۴۰۰
درصد	۳۱.۵	۷.۲۵	۴۸	۲	۲	۹.۲۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول ۱۴ ویژگی های خانوارهای نمونه را از نظر میزان درآمد ماهیانه نشان می دهد. طبق این جدول؛ اکثر جمعیت در گروه درآمدی بین ۲۰۰ تا ۵۰۰ هزار تومان در ماه قرار دارند (۶۸ درصد) و درآمدهای بالای ۵۰۰ هزار تومان در ماه تنها حدود ۱۲ درصد جمعیت را در بر می گیرد. میانگین درآمد ۲۸۱ هزار تومان با انحراف معیار ۱۴۰.۴ محاسبه شده که بیانگر سطح پایین درآمد و توزیع نامناسب آن در بین جمعیت نمونه است. در روستای آدران، ۱۰۰ درصد جمعیت در گروه درآمدی ۲۰۰ تا ۵۰۰ هزار تومان قرار دارند و میانگین درآمد جمعیت روستا ۳۷۵.۵ هزار تومان با انحراف معیار ۷۵ است. بنابراین، براساس تعریف دولت از خط فقر، حداقل حدود ۲۰ درصد جمعیت زیر خط فقر قرار دارند (جدول ۱۵).

بررسی نشان می دهد که مردم از نظر کمی دسترسی مناسبی به خدمات آموزشی- درمانی دارند، اما کیفیت و چگونگی برخورداری از خدمات به عوامل متعددی، از جمله عوامل اقتصادی، فرهنگی و روانی بستگی دارد. به همین علت با وجود برخورداری به نسبت یکسان مردم

از خدمات آموزشی، تفاوت در صد با سوادی بین زنان و مردان آشکار است، اما تفاوت درخور توجهی از نظر باسوادی بین روستاهای نمونه و روستای شاهد ملاحظه نمی شود (جدول ۱۶). جزییات میزان سواد سرپرست خانوار های مراجعه کننده به مراکز بهداشتی واقعیت بیشتری را نشان می دهد. بر اساس جدول شماره ۱۷، ۱۵.۶ درصد آنان بیسواد، تنها ۹.۴ درصد آنان دیپلم و ۱.۶ درصد تحصیلات عالی دارند. جدول ۱۸، ویژگی های اجتماعی روستاهای نمونه را نشان می دهد. بر اساس جدول، حدود ۶۳ درصد مردم اعتقاد دارند که تنها کار به خوشبختی انسان منجر نمی شود و خوشبختی را در گرو عواملی، چون شانس، روابط و پول می دانند. حدود ۶۱ درصد مردم نسبت به کمبود های محله خود بی اعتنا هستند و بهبود کیفیت محله خود را غیر ممکن دانسته، نسبت به آن امیدی ندارند. در روستای آدران ۸۸ درصد جمعیت راه ارتقای کیفیت محله خود را همکاری مردم می دانند و بدان امیدوارند.

حدود ۴۰ درصد مردم از ناامنی محله خود شکوه کرده اند. این نسبت در محله آدران به ۶ درصد کاهش

خود اعتراف کرده و معتقدند که میزان طلاق افزایش یافته است. این نسبت در روستای آدران به ۶ درصد کاهش می یابد. حدود ۳۰ درصد مردم نسبت به رواج سرقت در محله اعتراف دارند و این نسبت در محله آدران ۵ درصد بوده است.

یافته است. حدود ۴۲.۵ درصد مردم به سازمان های دولتی اعتمادی ندارند. این نسبت در محله آدران، ۱۲ درصد است. حدود ۳۸ درصد مردم نسبت به رواج مصرف مواد مخدر در محله خود شکوه دارند. این نسبت در روستای آدران به ۵ درصد کاهش می یابد. حدود ۲۹ درصد مردم به وجود بدرفتاری نسبت به زنان در محله

جدول شماره ۱۴- جمعیت نمونه بر حسب درآمد (۱۰۰۰ تومان) / ۱۳۸۶

SD	میانگین درآمد	جمع	۵۰۰-۸۵۰	۲۰۰-۵۰۰	< ۲۰۰	گروههای درآمدی
۱۴۰.۴	۲۸۱.۶	۴۰۰	۴۸	۲۷۲	۸۰	تعداد
		۱۰۰	۱۲	۶۸	۲۰	درصد

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۵- ویژگی اقتصادی جامعه نمونه / ۱۳۸۶

شاخص	اورین	همدانک	خیر آباد	آدران
درصد خانوارهای دارای مشاغل غیر رسمی	۵۹.۵	۵۸	۶۱	۱۵
در صد جمعیت زیر خط فقر بر مبنای رقم کمتر از ۲۰۰ هزار تومان	۲۰	۲۱	۲۰	۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۶- ویژگی های جمعیت روستاهای نمونه از نظر سواد

نام روستا	کل باسوادان	درصد باسوادی مردان	درصد با سوادی زنان
آدران	۱۸۰۳	۷۵.۱	۶۵
خیرآباد	۱۰۲۸۳	۷۸.۲	۶۸
همدانک	۶۸۵۶	۷۸.۲	۶۹.۵
اورین	۷۳۴۲	۷۹.۶	۷۲.۴

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶

جدول شماره ۱۷- سواد پدر خانواده / ۱۳۸۶

میزان سواد	بی سواد	کلاس ۱	کلاس ۲	کلاس ۳	کلاس ۴	کلاس ۵	کلاس ۶	لیسانس	جمع
تعداد	۱۰	۲۶	۴	۱	۱۶	۶	۱	۱	۶۴
درصد	۱۵.۶	۴۰.۶	۶.۳	۱.۶	۲۵	۹.۴	۱.۶	۱.۶	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۱۸- ویژگی‌های اجتماعی روستاهای نمونه ۱۳۸۶/

شاخص	اورین	همدانک	خیر آباد	آدران
درصد جمعیت تقدیرگرا	۶۲	۶۷	۵۹	۲۱
درصد جمعیت بی اعتنا به کمبودهای محله	۶۵	۵۸	۶۰	۱۲
درصد جمعیت معتقد به رواج نا امنی در محله	۴۵	۳۹	۳۷	۶
درصد جمعیت بی اعتماد به سازمانهای دولتی	۴۲	۴۷	۳۹	۱۲
درصد جمعیت معتقد به رواج مواد مخدر	۴۰	۳۲	۴۲	۵
درصد جمعیت معتقد به رواج بد رفتاری با زنان و افزایش طلاق	۲۶	۲۵	۳۵	۶
درصد جمعیت معتقد به رواج سرقت	۳۰	۲۷	۳۱	۵

منبع: بررسی محلی

جدول ۲۰، نوع بیماری مراجعه کنندگان به مراکز بهداشتی را نشان می‌دهد. بر اساس جدول مزبور، اغلب بیماری‌های مرسوم، ناحیه بیماری‌هایی هستند که ریشه در فقر اقتصادی و اجتماعی دارد.

بر اساس اطلاعات در یافتی از همین افراد، فاصله سال‌های باروری ناچیز و اغلب کمتر از یک سال بوده است (جدول ۲۱). بین میزان درآمد و وجود اختلاف در سطح خانواده‌ها در سطح $0.01 = \text{Sig}$ ، ضریب همبستگی $0.580-$ وجود دارد و نشان می‌دهد که هرچه میزان درآمد پدر خانواده بیشتر باشد، درگیری بین افراد خانواده کمتر می‌شود. بین میزان سواد و وجود اختلاف در سطح خانواده‌ها در سطح $0.05 = \text{Sig}$ و با $0.01 = \text{Sig}$ ، ضریب همبستگی $0.296-$ وجود دارد و نشان می‌دهد که هرچه میزان سواد پدر خانواده بیشتر باشد، درگیری بین افراد خانواده کمتر می‌شود. با وجود شواهد و قراین موجود، بررسی نظر پاسخ دهندگان در رابطه با پرسش مربوط، با استفاده از روش لیکرت این ادعا که گسترش

۲۳.۷۵ درصد افراد اعلام کرده اند که در روستا بین والدین و فرزندان درگیری وجود دارد (جدول ۱۹). این نسبت در محله آدران به ۱۷ درصد کاهش می‌یابد.

بنا به عقیده رفتار گرایان، ادراک یک فرآیند آگاهی است که در نتیجه اطلاعات دریافت شده از دنیای واقعی (محیط طبیعی و انسانی) به وسیله دریافت کننده‌های ادراکی در ذهن فرد ضبط می‌شود و سپس در رابطه با دخالت عوامل گروهی، فرهنگی و قومی اشخاص و همچنین، دخالت خصوصیات ساختاری فردی آنها، نظیر سن، جنس، تعلیم و تربیت، تجربه و مدت اقامت در یک محل و بالاخره عملکرد خصوصیات نقشی آنها مثل استعدادهای ذهنی، سیستم‌های ارزشی و شخصی شان، شخصیت، انگیزه، احساسات، وجه نظرات، عقاید و ارزش‌ها ارزیابی می‌شود و تصاویر و نقشه‌های ذهنی را می‌سازد که به بروز رفتار انسانی منجر می‌گردد (بهروز، ۱۳۷۰: ۲۲-۳۸).

اطلاعات مزبور، به خوبی بیانگر نقش محیط در شکل‌گیری رفتار اجتماعی جمعیت است.

و ۱۵.۶ درصد آنان کاملاً بی سواد بوده اند. ضریب همبستگی رتبه ای اسپیرمن بین متغیرهای سواد و فاصله سال های باروری در سطح ۰.۰۱ و با $Sig = 0.00$ ، ضریب همبستگی ۰.۷۲۶ است. تمایل به داشتن فرزند ذکور بین جمعیت رواج دارد. بسیاری از بانوان بیمار متقاضی قرص های چاقی، اعلام کرده اند که آنان به درخواست همسرانشان اقدام به چنین کاری می کنند. بیسودی بیماران، آنها را علاقه مند به استفاده از داروهای کورتن دار می کند، بدون آنکه از عواقب بلند مدت استفاده از این داروها نگران باشند.

شهر گرایی روستایی در ناحیه سبب ایجاد نا امنی اجتماعی شده است، پذیرفتنی است؛ به شرح ذیل: پرسش: باتوجه به افزایش جمعیت و ویژگی های اقتصادی و اجتماعی، آیا ناامنی در جامعه افزایش یافته است؟ پاسخ پرسش مزبور در جدول ۲۲ درج شده است. بر اساس اطلاعات دریافتی از همین افراد ۳۲.۹ درصد مراجعه کنندگان به مراکز بهداشتی، روابط خانوادگی مطلوبی برخوردار نبوده اند. در نمونه مربوط به مراجعه کنندگان به مراکز بهداشتی، ۸۹ درصد پدران سرپرست خانوارها کم سواد

جدول شماره ۱۹- آیا در محله شما بین اعضای خانواده درگیری وجود دارد؟/۱۳۸۶

درگیری در خانواده	بلی	خیر	جمع
تعداد	۹۵	۳۰۵	۴۰۰
درصد	۲۳.۷۵	۷۶.۲۵	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۲۰- نوع بیماری مراجعه کنندگان به مراکز بهداشتی/۱۳۸۶

نوع بیماری	بیماری های اطفال	بیماری های عمومی*	عضلانی و درخواست کورتون	سایر	جمع
تعداد	۳۰	۱۴	۷	۱۳	۶۴
درصد	۴۶.۹	۲۱.۹	۱۰.۹	۲۰.۳	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

*از این بیماران که اغلب زنان بوده اند، ۱۶.۵ درصد دارای فقر آهن، و ۲.۶ درصد درخواست داروی چاق کننده را داشته اند.

جدول شماره ۲۱- فاصله سال های باروری (تفاوت سن اطفال خانواده) /۱۳۸۶

فاصله باروری	کمتر از یک سال	بین ۱ تا ۲ سال	بیش از ۲ سال	جمع
تعداد	۱۹	۷	۴	۳۰
درصد	۶۳.۳	۲۳.۳	۱۳.۴	۱۰۰

منبع: بررسی محلی

جدول شماره ۲۲- پاسخ پرسش افزایش احتمالی نا امنی اجتماعی

گزینه ها	نمرات	اورین	همدانک	خیرآباد	آدران
کاملاً مخالف	۱	۲۱	۱۴	۱۲	۴۵
مخالف	۲	۱۰	۱۹	۱۶	۲۰
بی نظر	۳	۱۳	۷	۱۶	۲۱
موافق	۴	۱۱	۲۱	۱۹	۸
کاملاً موافق	۵	۴۵	۳۹	۳۷	۶
میانگین	۳	۳.۴۹	۳.۵۲	۳.۵۳	۲.۱۰
SD		۲.۶۷	۲.۳۴	۲.۴۲	۲.۱۸
t		۱.۸۳	۲.۶۴	۲.۱۹	-۴.۱۲

بررسی ادعاها در مورد هریک از روستاهای نمونه:

$$H_0: \mu_x > 3$$

$$H_1: \mu_x \leq 3$$

اگر رابطه زیر برقرار باشد، فرض صفر رد می‌شود:

$$\frac{\bar{X} - 3}{\frac{S}{\sqrt{n}}} < t_x$$

- نتیجه در روستای اورین: $1.645 < 1.83$

- نتیجه در روستای همدانک: $2.64 > 1.645$

- نتیجه در روستای خیرآباد: $2.19 > 1.645$

- نتیجه در روستای آدران: $-4.12 < 1.645$

در نتیجه، فرض صفر در سه روستای اول پذیرفته می‌شود، ولی در روستای چهارم (روستای شاهد) رد می‌شود. جالب آنکه بین ضریب t روستاها و ضریب رشد جمعیت آنها ضریب همبستگی ۰.۷۷ وجود دارد.

۴- نتیجه گیری

توسعه گسترده تهران در مناطق پیرامون کلان شهرها و برون فکنی مشکلات متعددی، نظیر مسکن و استفاده بدون برنامه از زمین عملاً در هم ریختگی و نابسامانی

های شدیدی را در استقرار جمعیت و فعالیت در فضا به وجود آورده و به ایجاد نوعی روستا نشینی شهری منجر شده که دارای ویژگی های بحرانی است (متوسلی، اسماعیل زاده، ۱۳۸۵: ۶۰-۷۴).

بررسی نشان می‌دهد که گسترش روستا نشینی شهری در ناحیه به ظهور "بحران کمی و کیفی آب" منجر شده است. با گسترش روستا نشینی شهری بحران کمی و کیفی آب در ناحیه تشدید شده است. دلایل و شواهد زیر این ادعا را به اثبات می‌رساند:

الف: عمق آب زیر زمینی از منفی ۴ متر در سال ۱۳۶۰ به حدود منفی ۷۰ متر در سال ۱۳۸۷ کاهش یافته است (نمودار ۱). طبق جدول ۷، ۹۰ درصد مردم با مشکل تأمین آب شرب و کشاورزی رو به رو هستند و به اجبار برای تأمین آب شرب به تانکر های آب روی آورده اند.

ب: منابع آب بر اثر شیب زمین، افزایش جمعیت و نارسایی سیستم فاضلاب آلوده شده و اثر خود را در گسترش بیماری های عفونی و میکروبی نشان داده است.

خود آغاز بحران خواهد بود (رفیعی - مدنی، ۱۳۸۳: ۱۰۵-۱۳۶).

از نظر اقتصادی، به نظر ویلیام جی. ویلسون، نواحی و محله‌هایی که حداقل ۲۰ درصد خانوارهای آن، درآمدی زیر خط فقر دارند، محله با تمرکز فقر نامیده می‌شوند هرچه این درصد بیشتر باشد، میزان تمرکز فقر بیشتر خواهد بود (افروغ، ۱۳۷۷: ۲۴۴). در روستاهای مورد مطالعه این تحقیق، حد اقل ۲۰ درصد جمعیت زیر خط فقر نسبی قرار دارند و حد اقل بیش از نیمی از جمعیت دارای مشاغل غیر رسمی و غیر مفید هستند. بنابراین، می‌توان ادعا کرد که جامعه در آستانه بحران اقتصادی قرار دارد. گسترش بیماری‌های ناشی از فقر آهن و بیماری‌های عفونی و بیماری‌های کودکان یکی از شاخص‌های وجود چنین بحرانی در ناحیه است. در نتیجه فقر نسبی متمرکز، فاصله اقشار اجتماعی تشدید شده و جدایی‌گزینی گروه‌های کم درآمد در حاشیه کلانشهر گسترش می‌یابد.

گسترش روستا نشینی شهری در ناحیه سبب ایجاد نا امنی اجتماعی شده است. بین فقر، تمرکز جمعیت و گسترش کجروی‌های اجتماعی (اعتیاد، سرقت، مزاحمت خیابانی) رابطه معنی‌داری وجود دارد. هم‌اکنون جوانه‌های احساس بحران اجتماعی در جمعیت آشکار شده است. تقدیرگرایی، بی‌اعتنایی به کمبودهای محله، اعتقاد به ناامنی، سرقت و رواج مواد مخدر، بدرفتاری با زنان و افزایش طلاق و وجود جمعیت بی‌اعتماد به سازمان‌های دولتی، از علایم احساس بحران است که در ناحیه خود را نشان داده است.

گسترش روستا نشینی شهری در ناحیه به تخریب اراضی کشاورزی و فضای سبز منجر شده است. با حذف غیرقانونی فضای سبز، کاربری‌های کارگاهی و صنعتی در منطقه افزایش یافت که به دنبال خود سبب جذب جمعیت در ناحیه گردید. بر اثر اختصاص آب رود کرج به آب مصرفی شهری و افزایش جمعیت در ناحیه آب زراعی ناحیه کاهش یافته است. تنزل آب زراعی، اراضی کشاورزی سابق قطعه قطعه شده، به منظور کاربری‌های مرغداری، مسکونی و خدماتی به فروش می‌رسد و افزایش کاربری‌های ناسازگار نیز به آلودگی محیطی دامن زده است. حذف فعالیت‌های زراعی و فضای سبز احتمال گسترش کویر را افزایش داده است.

در نتیجه، می‌توان پذیرفت که گسترش روستا نشینی شهری در ناحیه به تخریب اراضی کشاورزی و فضای سبز منجر شده است. گسترش روستا نشینی شهری در ناحیه سبب ایجاد نا امنی اقتصادی شده است. نا امنی اقتصادی به عنوان بحران محیطی با استفاده از متغیرهایی، چون بیکاری، تمرکز جمعیت فقیر و مسکن نامناسب قابل ارزیابی است. در روستاهای منطقه مورد مطالعه؛ رشد جمعیت بالاست و با چنین رشدی، جمعیت هر ۷.۲ سال تقریباً دو برابر خواهد شد و برای حفظ استاندارد موجود، لازم است حداقل امکانات و فضای زیست به دو برابر افزایش یابد، در حالی که هم‌اکنون جمعیت با کمبود مسکن، و تسهیلات رفاهی رو به روست، از طرف دیگر، چون با امکانات موجود تأمین چنین نیازی میسر نیست، بنابراین، بین مطالبات جمعیت و ظرفیت‌های موجود شکاف ایجاد خواهد شد و این

۵- پیشنهادها

در نظر گرفتن راهکارهایی، چون مددکاری های فردی و توانمند سازی اقشار ساکن در این سکونتگاهها، اصلاح ساخت و بافت کالبدی و فیزیکی آنها، به عنوان پروژه هایی فوری برای حل معضلات حاد این سکونتگاهها توصیه می شود، اما آمایش سرزمین، برنامه ریزی منطقه ای و تدارک زمینه های توسعه عادلانه اجتماعی و اقتصادی و بستر سازی برای از میان بردن فقر و ناداری در کل سرزمین، راه حل اصلی معضل است.

لازم است سطح این سکونتگاه ها و ساکنان آنها ارتقا یابد و به طور بنیادین نسبت به حل مشکل و تقویت بنیادهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، با توجه به کلیه ابعاد زندگی ساکنان همت گماشته شود (شیخی، ۱۳۸۵: ۷۴-۸۷).

در نهایت، می باید رسم رشد سکونتگاههای بی برنامه، غیر رسمی بودن، حاشیه ای شدن و به حاشیه راندن را برانداخت و به جای آن توسعه هماهنگ، همناخت و پایدار و انسانی را نشاناند.

تشکر و قدر دانی

از قطب علمی تحلیل فضایی مخاطرات محیطی دانشگاه تربیت معلم که در فراهم آوردن امکانات پژوهش، مساعدت کرده اند، تشکر و قدردانی می نماید.

منابع

۱- افروغ، عماد، (۱۳۷۷)، فضا و نابرابری اجتماعی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

ضعف اعتلای فرهنگی و گسست فرهنگی سبب شده است که جامعه نتواند توفیق لازم را در پرورش صحیح افراد خانواده به دست آورد، به توقعات افراد خانواده پاسخ مناسب داده نشود، در نتیجه، این موضوع می تواند به افزایش جمعیتی بینجامد که بحران های اجتماعی آفریده، یا آن را تشدید نماید (افراخته ۱۳۸۳: ۷۱-۸۶).

در نظام های متمرکز سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مادر شهرهای ملی به محل جذب جمعیت مهاجر اقصی نقاط کشور تبدیل می شوند. در این شهرها، بر اثر ارائه خدمات و فرصت های شغلی جاذبه جمعیتی ایجاد می شود. بر اثر بالا بودن قیمت زمین و هزینه مسکن در مادرشهر، رقابت بر سر کاربری زمین در روستاهای پیرامونی افزایش می یابد. چون در روستاهای پیرامونی زمین و مسکن به نسبت ارزانتر، نظارت دولتی بر ساخت و سازها کمتر، و با گسترش وسایل حمل و نقل عمومی و خصوصی، دسترسی به روستاهای پیرامونی آسانتر شده است، فعالیت های سنتی کشاورزی و باغداری، توان رقابت با کاربری مسکونی و خدماتی را از دست می دهند. در نتیجه، روستاهای پیرامونی محل تمرکز اقشار کم درآمد اجتماعی می شود؛ دسترسی آنان به خدمات از نظر کیفی تنزل می یابد و ناامنی طبیعی (بحران آب و زیست-محیطی)، ناامنی اقتصادی، (بیکاری، فقر آهن و تمرکز فقر) و ناامنی اجتماعی (کجروی های اجتماعی) به عنوان مخاطرات محیطی بروز می نماید.

- ۱- رفیعی، حسن - مدنی قهقرخی، سعید، (۱۳۸۳)، واکنش های غیر سیاسی به بحران های اجتماعی، بنیاد های یک فرضیه، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۱۶: ۱۳۶-۱۰۵.
- ۱۲- رهنمایی، محمد تقی، (۱۳۶۹)، توسعه تهران و دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۶: ۲۴-۵۴.
- ۱۳- زاهد زاهدانی، سید سعید، (۱۳۶۹)، حاشیه نشینی، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۰۱ص.
- ۱۴- زینالی، امیر حمزه، (۱۳۸۳)، جایگاه سازمان های دولتی مسئول بحران ها و تهدید های اجتماعی در ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۱۶: ۱۸۵-۲۱۶.
- ۱۵- سعیدی، عباس، (۱۳۸۴)، روابط شهر و روستا و پیوند های روستا- شهری، یک بررسی ادراکی، مجله جغرافیا، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره ۱: ۷۱-۹۰.
- ۱۶- سعیدی، عباس، (۱۳۷۷)، مبانی جغرافیای روستایی، تهران، انتشارات سمت.
- ۱۷- شاریه، ژان برنار، (۱۳۷۳)، شهر ها و روستاها، ترجمه سیروس سهامی، مشهد، نشر نیکا.
- ۱۸- شیخی، محمد، (۱۳۸۵)، مدیریت شهری و سکونتگاههای خودرو در منطقه کلان شهری تهران، مجله مدیریت شهری، شماره ۱۸: ۷۴-۸۷.
- ۱۹- عابدین درکوش، سعید، (۱۳۶۴)، درآمدی به اقتصاد شهری، تهران، نشر دانشگاهی، چاپ اول.
- ۲- افراخته، حسن، (۱۳۸۳)، رشد شهری و آسیب های محیطی، مجله جغرافیا، انجمن جغرافیایی ایران، شماره ۳.
- ۳- باستیه، ژان- دزر، برنار، (۱۳۷۷)، شهر، ترجمه علی اشرفی، تهران، دانشگاه هنر، ۶۲ص.
- ۴- بهفروز، فاطمه، (۱۳۷۰)، بررسی های ادراک محیطی و رفتار در قلمرو مطالعات جغرافیای رفتاری، جغرافیای انسانی معاصر، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۲۰: ۲۲-۳۸.
- ۵- پیران، پرویز، (۱۳۷۴)، آلودگی نشینی در ایران، مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره های ۸۷، ۸۸: ۱۲۶-۱۲۵.
- ۶- پیران، پرویز، (۱۳۶۶)، شهر نشینی شتابان و ناهمگون، مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی، سال دوم شماره چهارم و بعد.
- ۷- حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۸۰)، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران، سازمان سمت، چاپ چهارم.
- ۸- حسین زاده دلیر، کریم، (۱۳۷۰)، حاشیه نشینی در جستجوی معنی و مفهوم، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، شماره ۴۵. ۴۶.
- ۹- دوپلانول، گزایه، (۱۳۵۸)، مطالعاتی در باره جغرافیای انسانی شمال ایران، مشهد، دانشگاه مشهد.
- ۱۰- رفیع پور، فرامرز، (۱۳۶۷)، کند کاوها و پنداشته ها (مقدمه ای بر روش های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی)، تهران، شرکت سهامی انتشار، پاییز ۱۳۶۷.

۲۰- کردوانی، پرویز، (۱۳۸۵)، طرح انتقال آب رودخانه کرج به تهران و پیامد های آن، روزنامه همشهری، ۱۴ مهر ۱۳۸۵.

۲۱- مهدیزاده، جواد و دیگران، (۱۳۸۵)، برنامه ریزی راهبردی توسعه شهری، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ دوم، ۴۶۶ص.

۲۲- متوسلی، محمد مهدی- اسماعیل زاده، حسن، (۱۳۸۵)، رشد و پراکنش جمعیت در منطقه کلانشهری، مجله مدیریت شهری، شماره ۱۸: ۷۴-۶۰.

۲۳- نظریان، اصغر، (۱۳۷۰)، گسترش فضایی شهر تهران و پیدایش شهرک های اقماری، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۰: ۹۷-۱۴۰.

24- Hite Jim, (1998), Land use conflicts on the urban fringe: causes and potential resolution, the Strom Thurmond Institute, Clemson University, Clemson.

25- Ralph E et all, (2001), Development at urban fringe and beyond : Impacts on agricultural and rural land Us, department of agriculture ,agricultural economic report ,No 803,June 2001.

26- Robert L et all,(2004), Protecting and managing private farmland and public greenways in the urban fringe , Journal of landscape and urban planning ,No 68,pp:183-198.

27- Tomas. Kevin, (2005), A future for the rural – urban fringe, new basis for developing the countryside around towns, Scholl of built environment, Leeds metropolitan university, Leeds, LS2, pp: 1-7. a paper for conference of AESOP Vienna, 2005.